

BESZÁMOLÓ A HADTÖRTÉNÉSZEK PÁRIZSBAN MEGTARTOTT NEMZETKÖZI KOLLOKVIUMÁRÓL

(1969. április 25—28)

Perjés Géza

A kollokvium célja és tárgya

A kollokvium célja az volt, hogy előkészítse az 1970-ben, Moszkvában megtartásra kerülő történetéskongresszus keretében működő hadtörténeti szekció munkáját. Miután a nemzetközi hadtörténetész bizottság (Commission International d'Histoire Militaire) a moszkvai kongresszusra egyetlen témát tűzött ki, mégpedig: „Katonák és partizánok élete és pszichológiája (tiszteket is beleértve) békében és háborúban: a módszerek és a dokumentáció problémái, beleértve az ikonográfiai dokumentáció problémáit is” —, a kollokvium is ezt a témakört vitatta meg. A bizottság a kollokvium szervezésére szétküldött körlevelében felkérte a résztvevőket arra, hogy ötletekkel és javaslatokkal segítsék elő a kollokvium munkáját, hogy az „minél hatásosabb előkészítése lehessen a moszkvai kongresszusnak.”

A kollokvium résztvevői

A kollokviumnak mintegy száz résztvevője volt. A többség természetesen francia volt, de aránylag igen népes küldöttséggel vett részt Belgium is. Angliából 2, Olaszországból 1, Svájcban 2, NSZK-ból 1, Ausztriából 1, Svédországból 2, Finnországból 1, Norvégiából 1 résztvevő volt. A szocialista országokból érkeztek: Zsilin szovjet tábornok, Benes és Figura múzeológusok Csehszlovákiából, Critea és Leonida ezredesek Romániából. Én a kollokviumon a nemzetközi hadtörténetész bizottság titkárának (Albert Duchesne, Brüsszel) meghívására vettem részt. Szállást a kollokvium francia rendezőse biztosított a hadsereg szállodájában, a Cercle National des Armées-ben.

A kollokvium tudományos programja

IV. 26-án: Ünnepeles megnyitó. Contamine professzor üdvözölte a megjelenteket és beszámolt a moszkvai kongresszus előkészületeiről. Utána Duchesne titkár bizonyos technikai jellegű problémákról számolt be. Ez

alkalommal került sor a moszkvai kongresszus rendező bizottságának megválasztására, amelynek elnöke Zsilin tábornok lett. Szó volt a különböző nemzeti hadtörténeti bizottságok megalakításáról is. Igen nyomatékosan felkértek, hogy szorgalmazzam itthon a bizottság megalakítását, annál is inkább, mivel a román, a cseh és a lengyel bizottságok már működnek, a szovjet bizottság pedig most van alakulóban.

Ezt követően Gambiez tábornok, a francia hadtörténeti bizottság elnöke tartott előadást az École Militaire történetéből.

IV. 27-én: Ezen a napon hét referátum hangzott el:

1. A. CORVISIER PROFESSZOR, ROUEN: „Katonai és polgári hierarchia a forradalom előestjén”. A XVIII. században, az előző századok örökségeként a hadsereg hierarchiája lényegében megegyezett a társadalom hierarchiájával. A katonai karrier elsősorban a származástól és a vagyontól függött. Még a XVII. században Louvois kiadja az „ordre de tableau”-t, mely nem volt más, mint a rangviszonyokat feltüntető lajstrom, és megfelelt a későbbi „sematizmusoknak”. Ez a rendelkezés természetesen nem tudott alapvetően változtatni a viszonyokon, arra azonban jó volt, hogy a rangidősség fogalmának bevezetésével némi rendet teremtsen a parancsnoklásban. Corvisier külön figyelmet szentelt a polgárság térhódításának a hadseregben: a technika fejlődése egyre több iskolázott, főleg matematikai és geometriai ismeretekkel rendelkező szakértő alkalmazását kívánta meg, és ezzel a képzettséggel természetesen inkább a polgárság rendelkezett.

2. B. AHSLUND ALEZREDES, STOCKHOLM: „A szántóvető katonák hadserege Svédországban a XVIII. és XIX. században”. Svédországban már a XVI. században bevezették az általános hadkötelezettséget. A hadsereg jellege már a XVIII. századtól állandó volt, bár voltak feudális kiegészítésű egységek is. A XVIII. században jelentős szerepe volt a hadseregben a telekkel és házzal bíró parasztkatonáknak, akik földműveléssel foglalkoztak, de katonai szervezetben éltek. Ennek a parasztkatonaságnak az élete igen sok hasonlóságot mutat a magyarországi hajdúkéval.

3. A. BLANCHARD KISASSZONY, ADJUNKTUS, MONTPELLIER: „A királyi mérnökár előfutárai”. A XVII. századi nagy hadseregfejlesztés és az erődrendszerek kiépítése növelte a keresletet a mérnökök iránt, úgy annyira, hogy a hadsereg végül is felszívta magába a mérnökök javát, és az egész mérnöki szakma „militarizálódott”. A mérnökár vegyes származású volt, de a polgári elemek súlya egyre nagyobbá vált. A mérnökár sok kiváló tudóst adott Franciaországnak, köztük a legnagyobbat, Vaubant. Általában a mérnökök számának megnövekedése maga után vonja a hadsereg intézményeinek, szervezetének, eljárásainak nagyfokú racionalizálását.

4. C. GAIER, KUTATÓ, LIEGE: „Liège katonái a XVI. században”. A gyalogság újjászületése a XV.—XVI. században a lovagi harcos egyeduralmának megdöntését eredményezte. A gyalogság korábbi inferioritásérzete eltűnt és lassan a csatater urává vált. A folyamat persze elég lassú volt, a páncélos lovagokkal szemben érzett félelmet nehezen sikerült leküzdeni. Éppen ebből a félelemérzetből alakult ki a gyalogság zárt, masszív felállása, a „félelem taktikája”.

5. J. C. DENOS, MUZEOLÓGUS, PÁRIZS: „A royalista mozgalmak fullajtárjai 1797—1799-ben”. A referátum a forradalmi hadseregben mutatkozó royalista mozgalmakról, azok társadalmi hátteréről és szociológiájáról mutatott be érdekes adatokat.

6. BENOIT-GUYOD EZREDES, PÁRIZS: „Az ancienne régime hadseregének fegyelme”. Az előadó a XVIII. századi francia hadsereg fegyelmét mutatta be, kidomborítva annak összefüggéseit a bánásmóddal, az ellátással, a zsolddal, valamint a katonák és tisztek osztályhelyzetével.

7. PERJÉS GÉZA, BUDAPEST: „Hadtörténet és pszichológia”. A referátum teljes szövegét a cikk második része tartalmazza.

Időhiány miatt a referátumokat érdemleges vita nem követte, viszont magánbeszélgetések során érdekes eszmecserék alakultak ki, különösen Corvisier, Ahslund és Gaier referátumával kapcsolatban. Az én referátumom is meglehetősen nagy érdeklődést váltott ki. Előadásom témájából és módszeréből következett, hogy a hadtörténet és a katonai pszichológia, valamint szociológia jelenlevő képviselői három irányból adtak fel kérdéseket és vetettek fel gondolatokat: egyik oldalról a katonai múlttal rendelkező, vagy tényleges katonai szolgálatot teljesítő hadtörténészek a hadtörténet problémáinak pszichológiai és szociológiai szempontból való megközelítését tartották figyelemre méltónak, (Ahslund svéd alezredes, von Groote német ezredes, Gambiez francia tábornok, Schaufelberger svájci alezredes, Crintea román ezredes); a polgári foglalkozású hadtörténészek a katonaiszakmai megközelítéseket értékelték (Corvisier és Gaier); végül pedig a konkrét katonai pszichológiai és szociológiai kutatásokat folytatók a modern problémaállítások hadtörténeti kontrolljára figyeltek fel (Werner belga tábornok, Vial francia ezredes, Maquet francia ezredes).

Fogadások, bemutatások, kirándulások

Az ünnepélyes megnyitó után fogadás volt Messmer hadügyminiszternél a káprázatosan berendezett l'Hotel de Brienne-ben, amely a XVIII. század óta a francia hadügyminiszterek rezidenciája. A fogadáson jelen voltak a kollokviumon részt vevő államok katonai attaséi. A fogadás alatt a köztársasági gárda zenekarának egykorú jelmezbe öltözött vonós részlege szolgáltatta a környezethez illő barokk zenét.

Másnap a tudományos ülészak szünetében „Déjeuner-Bivouac” — táborszerű ebéd — volt az École Militaire díszudvarán. Miközben falatoztunk, a köztársasági gárda teljes zenekara vonult fel egykorú egyenruhában és szolgáltattott zenét. A francia katonazene lényegesen különbözik a miénktől: a dobok dominálnak benne. A kb. 80 tagú zenekarban 20—25 dobos volt, és a szinte dübörgésszerű dobszó rendkívül férfias, katonás hangzást kölcsönzött a zeneszámoknak.

A tudományos ülészak után megtekintettük az École Militaire egyes helységeit, majd Contamine professzor adott fogadást.

Április 27-én — a referendum napján — autóbusszal kirándultunk a Párizs környéki csataterekre. A következő útvonalon mentünk: Párizs—Villiers Cottiers—Soissons—Chemin des Dames—Craonne—Laon—Soissons—Compiègne—Párizs. Az útvonal egyes pontjain — Villers Cottiersnél, Chemin des Dames-nél és Craonnánál, valamint Athiesnél (Napoleon csatája 1814. május 9—10.) — a környéken lefolyt hadműveleteket ismertető előadások hangzottak el. Az első világháborús eseményeket ismertető előadásoknál az volt a megkapó, hogy az előadók között olyanok is voltak, akik annak idején, mint fiatal hadnagyok vagy zászlósok részt vettek e harcokban. Compiègneben megtekintettük a kastélyt, Napoleon egykori kedvenc tartózkodási helyét.

Április 28-án meglátogattuk Napoleon sírját, majd megtekintettük a hadsereg múzeumát. A látottak alapján kellően érzékelhettük a francia hadtörténet nagyságát. A múzeum átrendezés alatt van: igyekeznek megszüntetni a zsúfoltságot és a hatalmas anyagot modern elvek alapján rendezik. Eddig három terem átrendezése fejeződött be: Pauilhac magángyűjtő gyűjteményéből származó remek középkori fegyverek és páncélok terme; az utolsó Valois-k, valamint IV. Henrik, XIII. és XIV. Lajos terme főleg a királyok és az udvar fegyvereivel; végül Louvois terme, mely a tűz- és szál-fegyvereket mutatja be történeti fejlődésükben egészen napjainkig.

HADTÖRTÉNET ÉS PSZICHOLÓGIA

Hölgyeim és Uraim!

Úgy érzem, a kollokvium résztvevőinek egyetértésével találkozom, amikor köszönetemet és elismerésemet fejezem ki a tizenharmadik nemzetközi történetéskongresszus Titkárságának, hogy a Moszkvában megtartásra kerülő Treizième Congres International des Sciences Historiques hadtörténeti szekciójának témájául a katonai lélektant választotta. Talán nem túlzás a részemről, ha úgy fogalmazom meg a dolgot, hogy ez a témaválasztás a hadtörténeti kutatás szempontjából histográfiai jelentőségű. A helyzet ugyanis az, hogy bár nincs olyan hadtörténeti mű, amelyben ne történe hivatkozás a lélektani mozzanatokra, miután azonban regisztrálásukhoz, elemzésükhöz és rendszerezésükhöz hiányzik a szükséges pszichológiaiailag megalapozott módszer, e hivatkozások egy része csupán általánosságokban mozog, másik része pedig alapvetően hibás. Ilyen formán, Hölgyeim és Uraim, a feladat, ami előttünk áll, nem kisebb, mint egy új tudomány konstituálása.

Engedjék meg, Hölgyeim és Uraim, hogy ennek az új tudománynak a tárgyáról, céljáról, módszereiről és főbb problémáiról néhány gondolatot vessek fel.

Tudományunk tárgya a múlt háborúinak pszichológiája és szociológiája. A szociológia bevonása a kutatásba elkerülhetetlen, mivel a háború lelki jelenségei egyszerűen nem érthetők meg a szociológia által vizsgált csoportrelációk ismerete nélkül. Más kérdés, hogy tudományunk elnevezésében ott szerepeljen-e maga a szociológia kifejezés? Véleményem szerint ez nem szükséges, így tudományunk neve *a háborúk történeti pszichológiája* lehetne.

Tudományunk tárgyából következik, hogy módszere több tudomány módszereit és eredményeit felhasználó komplex módszer. Kérdésfeltevésében, munkahipotéziseiben, egyáltalán egész szisztematikájában napjaink katonai pszichológiájára és szociológiájára kell támaszkodnia, tulajdonképpen anyagát viszont a hadtörténet szolgáltatja.

Ami a forrásanyagot illeti, igen nagy nehézséget jelent majd a kutatásban, hogy kimondottan pszichológiai és szociológiai forrásanyag nincs, és a vizsgálat szempontjából releváns adatokat közvetett úton, több, egymástól egészen eltérő jellegű forráscsoportból kell kitermelni. Ez viszont azt jelenti, hogy a kutatónak a taktikától a hadbírósi ítéletekig, az ellátástól a hadászattig a tanulmányozott kor hadtörténetének minden vonatkozásával meg kell ismerkednie.

Bár új tudományunk nagy mértékben támaszkodik a modern katonai pszichológia és szociológia eredményeire, ez nem jelent egyoldalú függő-

seget, mert amennyit kap tőlük, ugyanannyit vissza is ad majd nekik. Úgy tűnik ugyanis, hogy napjaink katonai pszichológiája és szociológiája nem rendelkezik azzal a történeti bázissal, ami pedig a korszerű hadseregek történetileg kialakult intézményeink, szokásainak, egész berendezkedésének megértéséhez kellene. Nemrégiben König professzor a katonapszichológia helyzetével foglalkozva a kutatásoknak a szervezészociológia (Organizationssoziologie) felé való eltolódását és az össztársadalmi folyamatok szem elől tévesztését észrevételezte, annak a reményének adván kifejezést, hogy egyszer talán sikerülni fog a katonai szociológiát a háborúnak általános „kultúr- és szociálintropológiai” elemzéseken alapuló keretei közé beilleszteni. Nos, úgy gondolom, hogy ebbe a szélesebb keretbe a háború történeti fejlődése is beletartozik.

Így pl. igen érezzük a megfelelő történeti háttér hiányát abban a vitában, amely akörül folyik, hogy a haditechnika robbanásszerű fejlődése milyen szervezeti, kiképzési, fegyelmi átalakulásokat tesz szükségessé a hadseregeknél. Ilyen szempontból különösen Janowitz professzornak egyébként igen érdekes és jelentős gondolatai igénylik a megfelelő hadtörténeti kritikát. Csak néhány példa.

Janowitz szerint a katonai vezető „heroikus” típusát felváltja a „menedzser” és a „technológus” típus. Igen kérdéses azonban, hogy valójában új követelményekről van-e itt szó? Mert, végigtekintve a nagy hadvezérek működésén, úgyszólván egynél sem hiányzott a szervező, a „menedzser” működés, sőt a régebbi hadtudományi munkák az ilyen jellegű tevékenységet a hadvezéri tehetség lényeges részének tekintették. Ami pedig a technológiai ismereteket illeti, a XVI—XVII. század hadvezérei teljesen uralták koruk hadmérnöki ismereteit, sőt nem egy közülük — pl. Montecuccoli — szakszerű tanulmányt írt a várépítésről, az ágyúöntésről, a balisztikáról, stb. Maga Napoleon pedig egy személyben volt zseniális stratégia, szervező és tüzérségi szakértő. A kérdés lényege azonban tulajdonképpen nem is ez, hanem az, hogy a haditechnika forradalmi változásai következtében érvénytelenné vált-e vajon Clausewitz ama megállapítása, hogy a hadsereg fegyverzetének, felszerelésének, egyszerűen technológiájának csupán „végeredményei” (Resultaten) érdekesek a hadvezér számára? Magam részéről nem hiszem, hogy a mai katonai vezetők mélyebb ismeretekkel kell rendelkeznie pl. a rakétatechnikáról, mint a régieknek a tüzérségről: éppúgy, mint akkor, napjainkban is csupán a harci eszközök hatásadataira, azaz „végeredményeikre” van szükség.

Janowitz professzor szerint az egyre bonyolultabbá váló harci eszközök specialistáinak véleménye döntő súllyal esik latba a katonai vezetés elhatározásaiban, ami óhatatlanul vonja maga után a katonai vezetés kollektivizálódását. Kérdés azonban, hogy valójában szükségszerű-e ez a folyamat? Mert végül is, ha tartjuk magunkat Clausewitz felfogásához — s hogy elvessük, annak indokát pillanatnyilag belátni nem tudom —, akkor a specialista szakismereteinek pusztán „végeredményei” érdeklik a hadvezért, s ezek felhasználása a döntések meghozatalánál magát a döntést nem teszik kollektív szellemi aktussá. Könnyen elképzelhető tehát, hogy a jövő specialistáinak funkciója semmiben sem fog különbözni a régebbi — és a történelem minden korszakában megtalálható — specialisták funkciójától.

Egyébként lélektani okokból is igen problematikusnak látszik Janowitz felfogása. Egyrészt a háborúban hozandó súlyos döntésekkel járó felelősség megosztása végül a katonai vezetéstől annyira elválaszthatatlan felelősségvállalásnak a devalválódását és a felelősség gyáva áthárítását vonhatja maga után. Másrészt a döntés meghozatalának folyamata önmagában zárt,

egységes folyamat, amelynek lefolyását az egyénileg adott lelki konstitúció határozza meg. Így egy impulzív alkat helyzetmegítélése alapvetően különbözik egy óvatos alkatétól, de természetesen a helyezett megítéléséből következő döntés is alapvetően különbözik majd. A hadtörténet példái azt mutatják, hogy ez a különbség létezett, és semmi okunk sincs feltételezni, hogy napjainkban a dolog másként lenne. Az óvatos alkat elhatározása épp oly jó lehet, mint az impulzív alkaté, csak egy nem lehet jó: ha a két alkat tulajdonságai keverednek a döntés processzusában, mert az így elveszti homogeneitását, maga a döntés pedig kompromisszumból jön létre és ez — amint a hadtörténet példái bizonyítják — mást, mint balsikert, nem eredményezhet.

A vezetés lélektanának vizsgálata mindenképpen sürgető feladat a modern katonai lélektan és szociológia szempontjából. Ha ugyanis arra gondolunk, hogy e két tudomány minden nagy eredménye mellett sem tud semmilyen támpontot adni a vezetők kiválogatására, hogy eddig még nem sikerült kidolgozni olyan tesztek, amelyek akár csak megközelítő prognózist tudnának adni a tisztjelöltek háborús helyállására, akkor ennek okát minden bizonnyal abban kell keresni, hogy maga a döntés lelki folyamata sincs megnyugtatóan tisztázva. Ilyen szempontból viszont a történeti lélektani kutatások igen hasznos támpontokat szolgáltathatnak.

Engedjék meg, Hölgyeim és Uraim, hogy a következőkben diszciplínánk néhány megítélésem szerint főbb problémájával kapcsolatban egy-két gondolatot felvessék. Elnézésüket kell kérnem, hogy adataim nagy részét a XVI—XIX. századból veszem, azonban kutatásaim erre a korszakra terjednek ki, így csak ennek a periódusnak a hadtörténetéből rendelkezem annyi tárgyi ismerettel, hogy annak alapján lélektani és szociológiai megállapításokra vállalkozhassam.

A háború, mint stress-szituáció. A háborúnak stress-helyzetként való interpretálása a modern katonai pszichológia és szociológia legnagyobb eredménye. Az, amit pl. az *American Soldier* ilyen szempontból tartalmaz, módszerintézet, de eredményeit tekintve is korszakalkotó jelentőségű. Ez persze nem azt jelenti, hogy a régiek ne tudtak volna a háborús stresszről, ha magát a fogalmat nem is ismerték. Sőt még az sem mondható, hogy az *American Soldier* kimerítené a háborús stressz minden vonatkozását, mert annak csupán a harcoló csapatra gyakorolt hatását vizsgálja, a vezetőkre gyakoroltat azonban nem, pedig a katonai vezetést éppen a háborús stressz körülményei teszik minden más problémamegoldástól (problem-solving) alapvetően különböző lelki processzussá. Ebből a szempontból Clausewitz érdemei felülmúlhatatlanok: művében „A háború természete” címen külön fejezetet szentel a problémának, azonban mint állandó lélektani háttér, művében mindenütt ott érezzük a háború különleges légkörét, a streszt.

A háborús stressz-helyzet egyik igen fontos eleme a *fáradtság*. A modern kutatások kimutatták, hogy a fáradtság nem csupán az izmok fáradtsága, hanem — sőt elsősorban — az idegrendszeré is, a háborús fáradtság pedig szorosan összefügg a háború dinamikájával, a harci helyzettel, annak tartamával, jellegével és a harc intenzitásával. A háborús neurózisok vizsgálata azt mutatja, hogy éppen a harci helyzet változásai miatt a második világháborúban egészen más traumákat szenvedtek el a katonák, mint az elsőben. Fel kell tételeznünk, hogy visszamenve az időben, a különbség még nagyobb, sőt igen valószínű, hogy a háborús fáradtság tekintetében az első világháború éles határt jelent, mert előidézésében ekkor válik túlnyomóvá a fizikai fáradtsággal szemben az idegek kifáradása. Ennek oka a háború-

nak a korábbtól gyökeresen eltérő dinamikája: amíg ugyanis régebben harcra, általában az ellenséggel való szoros érintkezésre a háború egész tartamát nézve szinte csak néhány pillanatban került sor — lényegében véve csak a nagy, rendezett csatákban — és a háború túlnyomóan nagyobb részét a menet és a táborozás tette ki, most a harc szinte állandósult, ami, párosulva a nagyobb fegyverhatással, a háborús helyzetből eredő idegi károsodások tartamát és intenzitását hatalmasan megnövelte.

A háborús fáradtság történelmi vizsgálatában igen fontos a katonai élelmezés tanulmányozása. A kutatások kimutatták, hogy amíg napjainkban a katona élelemadagja háborúban kb. 3800 kalóriát és 140—160 gr fehérjét tartalmaz, addig régebben alig érte el a 2500 kalóriát és 100—110 gr fehérjét, miután azonban a húsellátást nem mindig tudták biztosítani, előfordulhatott, hogy a katonák csak kenyeret kaptak, így napi táplálékuk 1700 kalóriánál és 40 gr fehérjénél többet alig tartalmazott. Kézenfekvőnek tűnik, hogy ez az alultápláltság nemcsak a fizikai erőnlétet befolyásolta károsan — amit a megbetegedések és a betegség okozta halálesetek megdöbbentően magas aránya kétségtelenül bizonyít —, hanem kihatott a katonák idegrendszerére is. A régebbi hadseregeknél oly gyakran kirögzött zsendülések és a polgári lakossággal szemben elkövetett bestiális kegyetlenségek mindenestre nagy fokú idegi instabilitásra engednek következtetni.

A háborús stressz legfontosabb eleme a *félelem*. A félelmet kiváltó okoknak egész repertoárját adja a modern kutatás, de ezek nagy része a források alapján a régi időkben is kimutatható. Történelmi szempontból különösen érdekes a tűzfegyverek elterjedésével párhuzamosan a *hanghatásnak*, mint félelmet keltő stimulusnak az előtérbe nyomulása. A folyamat a katonai költők műveiben szinte lépésről lépésre kitapintható. Egyébként kezdetben a katonai szakértők a tűzfegyverek előnyét nem is annyira materiális hatásokban látták, hanem a hanghatásban.

A modern kutatások kimutatták, hogy milyen súllyal nehezedik a háborúban a katona idegrendszerére az állandó *bizonytalanság*. A történelmi katonai pszichológia szempontjából itt az a rendkívül izgalmas kérdés merül fel, hogy vajon a technika csökkentette, vagy éppen megnövelte-e a bizonytalanságot? Ha ugyanis arra gondolunk, hogy mekkora bizonytalanságot hordozott magában régebben a lényegében ember és az állat izomerejére, valamint a szél és a víz energiájára épülő technika, a szállítás iradatlan nehézségei, a környező világról és a társadalomról rendelkezésre álló információk hiányos volta, akkor fel kell tennünk, hogy a clausewitzi „súrlódás” szerepe régebben sokkal nagyobb volt. Ha viszont azt nézzük, hogy a modern harci eszközök mennyire felgyorsították a háború dinamikáját, és hogy milyen meglepő akciók végrehajtását teszik lehetővé, akkor meg arra kell gondolnunk, hogy a korszerű háború bizonytalansága a nagyobb.

Külön tanulmányozandó probléma a félelem fiziológiai és pszichikai mechanizmusának történelmi változásai. Mert, ha el is fogadjuk, hogy ezek a mechanizmusok régebben ugyanazok lehettek, mint napjainkban, a harci körülmények megváltozása minden bizonnyal módosított a félelem megjelenési formáin is. Egyébként erre engednek következtetni az előbb említett pszichiátriai megfigyelések is. Különösen a szorongásos félelem szempontjából, mint nem jelentéktelen probléma jelentkezik itt az emberek világszemléletében bekövetkezett változás, a prelogikus, irracionális, mágiikus gondolkodás felől a racionális, természettudományos gondolkodás irányába való fejlődés. Olyan dolgok, amelyeken ma már csak mosolyogni tudunk — babonák, jósátságok, amulettok, a földöntúli hatalmak jó vagy rosszakarataról foly-

tatott végnélküli elmélkedések — régebben előkelő helyet kaptak a hadtudományi művekben.

A háborús stressz enyhítő tényezők: a hadsereg szociológiai környezete. A háborús stressz elviselését a hadsereg egész berendezkedése, fegyelme, harci eljárásai, tekintélyrendszere, még büntető szankciói is elősegítik. Ilyen szempontból a modern kutatások igen fontos ismeretanyagot halmoztak fel. És éppen a legújabb vizsgálatok alapján elfogadhatónak tűnik Janowitz ama véleménye, hogy a régebben használt *morál-fogalom* nem fedi teljesen a hadsereg formális és informális kényszerítő rendszeréből eredő *katonai helytállást*, mert ez utóbbi több annál és legcélszerűbb „szervezett magatartásnak” (organized behaviour) nevezni.

A hadsereg szociológiai környezetének elemei döntő többségükben a félelem leküzdését segítik elő. A történeti pszichológia egyik legszebb feladata éppen ezeknek a tényezőknek a vizsgálata. Ismerve ebben a vonatkozásban az *American Soldier* nagyszerű eredményeit, a történeti pszichológia művelőjében minden bizonnal felmerül a kétely: miként tudja akár csak halvány utáztatást is nyújtani mindennek, amikor adatait a véletlenszerűen fennmaradt forrásanyag szolgáltatja és nem használhatja az interjút, sem pedig a kvantitatív módszereket. A helyzet azonban nem ennyire vizasztalan. Egyrészt meg kell állapítani, hogy az *American Soldier* eredményei között úgyszólván alig akad olyan, ami a katonai szakértők előtt teljességgel ismeretlen lett volna. (NB. Éppen ez mutatja az alkalmazott módszer helyességét.) Azonkívül azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a félelem problémájának ez még mindig egy eléggé hozzávetőleges megközelítése, mivel az idevonatkozó fiziológiai, pszichológiai és pszichiátriai kutatások igen távol állnak attól, hogy jelenség lényegét maradéktalanul tisztázzák. Ezenkívül pedig a háborús félelem a félelmi reakcióknak egy speciális és a maga teljességében tudományos eszközökkel tanulmányozhatatlan válfaja, mivel harci körülmények között megfigyelést, mérést, interjút és kísérletet végezni egyszerűen nem lehet. Épp ezért a katona félelmét a maga teljes valóságában még mindig az intuitív beleérző és önmegfigyelő képességgel rendelkező írók közelítik meg leginkább. Ezért van az, hogy minden katona-pszichológiai műben olyan sok hivatkozást találunk szépirodalmi feldolgozásokra. Ilyen formán tehát, lévén a történeti pszichológus számára egyetlen forrás a háborút ismerő emberek subjektív beszámolója, a történeti és a modern katonai pszichológia adatbázisa sok tekintetben egyezik.

Általános hadtörténeti szempontból is igen gyümölcsöző lehet a régi hadseregek taktikájának pszichológiai tanulmányozása. A zárt csatarend ugyanis a maga áttekinthetőségével, rendezettségével, egységes fogásokat és mozdulatokat megkövetelő mechanizmusával lélektani támaszt adott a katonáknak, immunissá, tette őket a harc félelmet keltő stimulusaival szemben, egy szóval: enyhítette a stresszt és segítette a katonát a félelem leküzdésében. Mindezzel már a görögök és a rómaiak is tisztában voltak, és a XVI—XVII. században az újkori gyalogság megjelenésével, a tűzfegyverek elterjedésével és az állandó hadseregek megalakulásával a probléma újra jeientkezett. A korabeli csatarend a várépítéséből kölcsönzi formációit, aminek oka nemcsak az, hogy ilyen módon sikerült a tűz és mozgás koordinálásának igen nehéz problémáját megoldani, hanem pszichológiai okok is közrejátszottak: a kor szakértői számára az erődítéstan a par excellence hadtudomány, ahol a matematika és a geometria elveinek uralkodó volta miatt az emócióknak nincsen akkora szerepe, mint a mezei csatákban.

A nyugati taktikának ezt a fejlődését a török hadsereg nem tudta követni. A török harcmodor így megmaradt a sztyeppe nomád taktikájának színvona-

lán, amelynek — mint minden barbár és irreguláris taktikának — alapvető gyengéje az volt, hogy nélkülözvén a belső szervezetséget és a kohéziót, nem adott lélektani támaszt a katonáknak. Ez a magyarázata annak, hogy a XVII. század végén a török hadsereg a katonák között kitört pusztító pánik következtében minden nagy csatájában megsemmisítő vereséget szenvedett.

A vezetés lélektana és a háború valószínűségei. A katonai döntés lélektani folyamata mechanizmusát tekintve minden bizonnyal nem különbözik alapvetően más problémamegoldó folyamatoktól. Lényegét tekintve azonban mégis egészen más, mégpedig négy ok miatt: a háborúban a helyzetet általában sűrű köd fedi, épp ezért a vezető a döntéshez szükséges adatoknak csak egy részével rendelkezik; a vezető minden tervével szemben egy ellenterv áll, amelynek célja nemcsak az ő tervének felborítása, hanem kimondottan a megsemmisítés; a háború stress miatt a döntést a lehető legkedvezőtlenebb körülmények között kell meghozni, méghezzá óriási felleglenség súlya alatt; a feladatot egy olyan apparátussal kell megoldani, melynek működését nemcsak az ellenség behatásai, de az időjárás, a stress-hatások és a háború lényegéhez tartozó súrlódások is akadályozzák.

A katonai vezetésben éppen ezért döntő szerepe van az intuíciónak és a jellem szilárdságának: az előbbieket azért, hogy a vezető hiányos adatokból is megsejtse az igazságot, a másodikat azért, hogy az így felismert igazságot a háború rettenetes forgatágában legyen ereje követni. Minderről Clausewitz írt rendkívül plasztikusan, s ha a modern lélektan világánál néhány dolgot másként látunk is, azonban az, amit pl. a „Takt des Urteils”-ről, vagy a „coup d'oeil”-ről írt, minden bizonnyal örök igazságai maradnak a katonai vezetés pszichológiájának. A feladat éppen az lenne, hogy a modern lélektan eszközeivel, de a clausewitz-i alapokból kiindulva elemezzük a katonai vezetés lélektanát.

A katonai vezetés lélektana szoros összefüggésben van a törvényszerűség, a véletlen, a valószínűség súlyos filozófiai problémáival is. Amit Laplace megfogalmazott a valószínűségről írt könyvének Napoleonhoz írt ajánlásában: „Ce calcul delicat (ti. a valószínűségi számítás) s'étend aux questions les plus importantes de la vie, qui ne sont en effet, pour la plus part, que des problemes de probabilités” — természetesen a háborúra is vonatkozik. Igen érdekes nyomon követni, hogy a történelem folyamán a katonai írók miként vélekedtek a háború valószínűségeiről.

Bizonyára ismerős kedves hallgatóim előtt, hogy a régebbi hadtudományi munkákban milyen nagy teret foglalt el a hadi szerencséről folytatott elmélkedések. A katonai írók a háború jelenségeit két részre osztották: egy olyanra, amelynek vannak törvényszerűségei és egy olyanra, amelynek nincsenek, ahol ugyanis a „szerencse”, a „sors”, a „fátum”, az Isten „kifürkészhetetlen akarata” uralkodik. Ez a felfogás egyébként teljesen megfelelt a korabeli filozófiai felfogásnak, amely a jelenségeket törvényszerű és véletlen csoportba osztotta. A hadtudományi írók a két rész viszonyára még arányszámokat is felállítottak: volt, aki 1/10, de volt olyan is, aki ennél jóval többet, $\frac{5}{10}$ részt tulajdonított a szerencse befolyásának a háborúban. Érdekes ilyen szempontból a magyar hadtudományi irodalom legnagyobb alakjainak, a költő, a hadvezér és az államférfi gróf Zrínyi Miklós (született 1620-ban, meghalt 1664-ben) nézeteinek a fejlődése. Ifjúkori műveiben igen nagy részt juttatott a szerencsének, a törvényszerű és a véletlen rész arányát pedig megváltozhatatlannak tartotta. Haditapasztalatai gazdagodásával és hadtudományi ismeretei bővülésével párhuzamosan azonban egyre jobban csökkentette a szerencse arányát, de ami még ennél is fontosabb, a két rész arányát nem tartotta állandónak, hanem arra a meggyőződésre jutott, hogy

jó hadvezetéssel lényegesen csökkenteni lehet a szerencse birodalmát. Ennek egyik legfőbb eszköze a szilárd csatarend.

A valószínűségelmélet XVII—XVIII. századi nagy fejlődése nyomán a valószínűség fogalma helyet kapott a hadtudományban, kiszorítván onnan a szerencsét. Tudomásom szerint Clausewitz volt az első, aki szakítva a régi szerencse-fogalommal — bár itt-ott még ő is használja — a háború valószínűségeiről beszél, mégpedig abban az értelemben, ahogyan a valószínűség fogalmát Bernouilli, Moivre, Laplace és mások meghatározták, abban az értelemben ugyanis, hogy a törvényszerű és a véletlen nem úgy különbözik egymástól, hogy az egyiknek van oka, a másiknak pedig nincs, hanem úgy, hogy az egyik törvényszerűségeit *már ismerjük* a másikat *még* nem.

Clausewitznél a valószínűség és a vezetés lélektana a legszorosabb kapcsolatban állt egymással, és a katonai döntés lényegét, mondhatnók, a valószínűségek mérlegelésében látja. Így pl. kimondta, hogy már a helyzet mérlegelése is csupán valószínűségekre irányulhat, a „Takt des Urteils” lényege pedig éppen az, hogy a hadvezér a kínálkozó megoldások közül azt válassza, amely a valószínűség törvényei alapján leginkább sikerre vezet. Híres „metodizmus” fogalma pedig — amit a hadtörténeti írók nagy része alaposan félreértett — éppen arra a felismerésre épült, hogy a háború bizonytalanságai között szükség van egy „normára”, a hadseregnek egy, az „átlagos valószínűsége” alapozott felállítására, amely a bekövetkező harci helyzetek többségében alkalmazható.